

HUMAN PERFECTION IN JALALID'S ROMAN WORK

Abdunosirova Halima Erdtillaevna

Tashkent Institute of Textile and Light Industry

Resume: The article analyzes the relationship between "the Universe is the basis of everything", "the relationship between the Universe and man, the main cause of the world" and the role of a scientist in world culture.

Key words: poet and sheikh, poetry, philosophical views, Islamic farzes.

ЖАЛОЛИДДИН РУМИЙ ИЖОДИДА ИНСОН КАМОЛОТИ

Абдуносирова Халима Эрдтиллаевна

Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институти

Аннотация: Ушбу мақолада аллома Румий таълимотида “олам ҳамма нарса пойдеворининг асосидир”, “Олам ва инсоннинг ўзаро боғлиқлиги, дунёнинг асосий сабаби”нинг ўзаро алоқаси ва алломанинг жаҳон маданиятида тутган ўрни таҳлил қилинади.

Калит сўзлар: шоир ва шайх, шеърлар девони, фалсафий қарашлар, исломий фарзлар.

Аннотация: В статье анализируется взаимосвязь между «Вселенная - основа всего», «взаимосвязь между Вселенной и человеком, главной причиной мира» и ролью ученого в мировой культуре.

Ключевые слова: поэт и шейх, стихи, философские взгляды, исламские фарзы.

Дунёдаги барча одамлар бир мақсад атрофида Румий шахсияти камолотида шоир ва шайх Шамси Табризийнинг ўрни катта. У 3 йил Румийга дарс беради: фалсафа, хусусан, суфийлик таълимотини ўргатади. Шоирнинг ўзи ҳам бир байтида «Агар Аттор менга рух бахш этган бўлса, Шамси Табризий тилсим калитини тутқазди», деган. 1244 й. Румий устозини ниҳоятда ҳурмат қилгани учун ўз ғазалларида «Шамси Табризий», «Шамси» тахаллусларини қўллай бошлаган. Шоир ғазалларининг «Шамси Табризий девони» номи билан шуҳрат қозонишининг боиси ҳам шунда [42 минг байтли «Девони Кабир» («Улуғ девон»)нинг иккинчи номи «Девони Шамси Табризий»]. Румий ижоди усмонли турк адабиётининг сарчашмаси ҳисобланади. Румийдан шеърлар девони, «Макотиб», «Ичиндаги ичиндадир» («Фихи мо фихи») ҳамда «Маснавийи маънавий» китоблари мерос бўлиб қолган. «Ичиндаги ичиндадир» насрий асар бўлиб, олимнинг турли мажлис ва суҳбатлардаги фалсафий нутқларининг мажмуасидир. «Макотиб» эса, муаллифнинг замондошлари ва устозлари билан бўлган турли ёзишмалари — мактубларидан иборат. Ҳар 2 асарда муаллифнинг ижтимоий фалсафий, ахлоқий таълимий мушоҳадалари, тасаввуфга доир назарий қарашлари ўз ифодасини топган. Шоир девони турли жанрлардан иборат 25 минг байтдан зиёд шеърларни ўз ичига олган. Румий шеърляти, асосан, илоҳий ишқ билан боғланган. У ўзининг барча асарларида еру кўкнинг соҳиби бўлмиш Аллоҳ ва унинг заминдаги халифаси ҳазрати инсонни улуғлайди. Румийнинг машҳур асари «Маснавийи маънавий»дир. Асарда Куръони карим ва Ҳадиси шариф маъноларини ўзига сингдирган, инсон ҳаёти билан боғлиқ барча масалалар бадий йўсинда баён этилган. 6 жилд (дафтар)дан иборат асарнинг дастлабки қисмларини адибнинг шогирди Ҳисомиддин Чалабий устози оғзидан ёзиб олиб, таҳлилдан ўтказган. Чалабий вафотидан сўнг муаллиф асарнинг давомини 10 йилда ёзиб тугатади. Куръони карим оятларининг 70 фоизи моҳиятини ўзида мужассамлаштирган, 270 дан зиёд ҳикояларни, юзлаб панду ҳикматларни ўз ичига олган бу китоб ўз вақтида ва кейинчалик ҳам ёзувчи номининг дунёга

кенг тарқалишига сабаб бўлган. Чунки Румий маснавийда ўзигача бўлган Шарқу Ғарб донишмандларининг фалсафий қарашларини, исломий фарзларни содда бир услубда, шеърӣй йўл билан бадиий ифодалаган. Агар Румий «Ҳар эрталаб беморлар шифо тилаб Исо алайҳиссалом эшигига боришгани», «Лочиннинг ўрдақларни саҳрога чиқаргани», «Зарвон аҳли қиссаси», «Мажнун Лайли кўйида юрган итни ўпиб, эркалагани», «Бўёқчининг хумига тушган шақалнинг товуслик даъво этгани», «Хорут ва Морут қиссаси» сингари қисса ва ҳикояларида пайғамбарлар ҳаётидан турли мўъжизалар келтириб, исломий тасаввуфий ғояларни тарғиб этган бўлса, бошқа туркум ҳикояларида бевосита инсоннинг кундалик турмуши, илм маърифат касб этиши, ҳунар ўрганиш йўлидаги риёзатларини бадиий тасвирлаб, чуқур фалсафий хулоса чиқаришга ундаган.

Румий ижоди юксак бадиияти билангина эмас, балки мантиқ кучи, фалсафий фикрларга бойлиги билан ҳам катта таъсир кучига эга. Унинг табиат ва жамият ҳодисаларининг доимий ўсиш, ўзгаришда экани, эскининг йўқолиб, янгининг пайдо бўлиши — «дунёнинг зиддиятлар бирлигидаги зиддиятлар жанги»дан иборатлиги тўғрисидаги қарашлари, немис файласуфи Гегелнинг эътирофича, унинг диалектик методни яратишига ёрдам берган. Румий асарлари кўпчилик форсигўй ва туркигўй шоирлар ижодига катта таъсир кўрсатган, маснавийхонлик халқимиз ўртасида кенг тарқалган. Жалолиддин Румий буюк файласуф сифатида ўзига хос мустақил фалсафий тизимга, яъни, инсон фалсафасига асос солди. Унинг барча асарларининг марказида Инсон туради. Мавлоно Румийнинг бой илмий мероси ва фалсафий ғоялари нафақат сўфийлик назарияси ҳамда фалсафа илмини ўрганаётганларга, балки “Инсон” деб аталмиш мавжудотнинг моҳиятини англашни истаган барча ўқувчилар доираси учун аҳамиятлидир. Жалолиддин Румий ўз асарларида ўша даврда мусулмон оламида кам учрайдиган ҳолатни, яъни Қуръони Карим ва ҳадиси шарифлар тафсирию тамсилни ўз даврининг кишилари теранроқ тушуниши учун соддароқ тилда англатишга ҳаракат қилди. Биз Румийнинг “Маснавийи маънавий”, “Ичиндаги ичиндадир”, “Мажолиси сабъа” каби фалсафий асарларини мутолаа қилар эканмиз, уларда келтирилган ваъзлар, суҳбатлар, диний қарашлар ва ҳикоятлар орқали муқаддас Қуръони Карим, ҳадиси шарифлардаги оятлар маъносини теранроқ англай бошлаймиз. Чунки мутасаввиф асарларида ўзининг диний ва дунёвий қарашларини моҳирлик билан бир-бирига уйғунлаштирган ҳолда ўз концепциясини ярата олган. Жалолиддин Румий Қуръони Карим оятлари аллегорик эканлигини ва инсон

Қуръонни 7 марта ўқиб 7 хил тушунишини таъкидлаб ўтади. Ҳиндистон ва Покистонда истиқомат қилувчи мусулмонлар Жалолиддин Румийни “Буюк сирли муаллим” дея шарафлайдилар. Жалолиддин Румийнинг тасаввуфий-ирфоний қарашлари ва сўфиёна назариялари ўзидан кейинги кўпгина тариқатларга ҳамда адабий-фалсафий мактаблар таълимоти ривожига сезиларли таъсир ўтказди. Румий ғоялари Ғарб маданияти тараққиётига ҳам таъсир қилди, унинг асарлари юзасидан туркум таржималар амалга оширилди. Профессор А.Арберри Жалолиддин Румий ижодини кенг ўрганган ва унга “Румий аслида инсоният тарихидаги энг сирли ва буюк шоирдир”, дея таъриф берган. Жалолиддин Румий даврлар ва замонларга таъсир ўтказиб келаётган шоирдир, унинг асарлари йиллар ўтган сайин гўё янгиланиб, умумжаҳоний мазмун касб этиб бораётгандай, у ўтмиш эмас, балки бус-бутун келажакдир, у ҳозир ҳар қачонгидан ҳам кўпроқ дунё китобхонларининг диққати ва ҳурматига сазовор бўлмоқда¹. Дарҳақиқат, Мавлононинг мавқеини бугунги кунда Европада, хусусан, АҚШда Румий ижодига бўлган қизиқиш ва унинг илмий меросини тадқиқ этиш бўйича қатор ишлар амалга оширилаётганлиги мисолида кўришимиз мумкин. Шунингдек, атоқли тасаввуфшунос олим Карл Эрнст ўзининг “Суфизм” китобида мутасаввиф ҳақида шундай ёзади: “Ҳозирги даврда Румий ва Ҳофиздай инглиз тилига энг кўп таржима қилинган ва юксак қадрланадиган шоир йўқ. Бошқа бирорта шоир уларга тенг келолмайди... Бу шоирларнинг асарлари Ғарбда оддий шеърдан кўра, муқаддас матнларга айлангандай туюлади... Румий асарлари (у ҳозир АҚШда энг кўп ўқиладиган шоир)

таржималари ва шарҳлари кўплиги жиҳатидан Библия билан барабар туради”.[1] Атоқли шарқшунос олим Е.А.Бертельс эса: “Жалолиддин Румий илмий мероси бу соҳада башарият эришган энг буюк ютуқлардан биридир. Агар у Ғарбда илгарироқ маълум бўлганида ҳозирда унинг номи Шекспир, Гёте, Пушкин каби буюк даҳолар сафида туриши шубҳасиз эди”, -дея қайд этади. Яна бир

шарқшунос олим Рам Дасс: “Бизнинг сафаримиз охирида фақат Аллоҳга қайтишни истайдиган жон бор. Бу ҳолатга ташналикни ҳеч ким Румийчалик тўла англамаган”,-дея Румийнинг илоҳиётга оид назариясини тадқиқ этган. Бу борада М.Тюлемисов эса алломанинг диний қарашларини шундай талқин этган: “Румий-ўзгача мўмин.У бизга ўз “мен”имизни англатадиган ва эслатадиган масалларнинг бироз ҳаёлпараст

ҳикматчисидир”[2]. Немис олими И.А.Айзенштейн ўз тадқиқотларида асосий эътиборни кўпроқ аллома шахсиятига қаратган ва шундай ёзган: “...Ғарб дунёси илм-фанида Жалолиддин Румий сиймосига қизиққан ва унинг силуэтини тиклаган шахс бу – Иоганн Вольфганг Гётедир”[3]. Шунингдек, И.А.Айзенштейн ўз тадқиқотларида Жалолиддин Румийнинг илмий меросини ҳам тадқиқ этган ҳолда, шундай дейди: “Биз ўтмишга назар ташлайдиган бўлсак, битта шоирнинг ўрта асрлардаги бир ёки бир нечта турли фалсафий оқимларга таъсири бу оддий ҳодиса. Жалолиддин Румий яратган мўъжаз ҳикояларнинг мистик қобиғида ҳам ҳаёт ҳақиқатининг марварид доналари мавжуд”. [4] Мавлоно Жалолиддин Румий ижоди чет эл маданияти билан ассимеляциялашуви натижасида унинг шеърлари эндиликда муқаддас матнларга айланиб кетди. Натижада, Румий асарлари асл қўлёзмага нисбатан анча “жиддий”лашди. Аслиятдаги ва таржимадаги шеърӣ парчалар ҳамда оятлар ўртасида сезиларли тафовутлар ҳам пайдо бўлди. Шу тариқа Мавлоно асарларининг бир-биридан фарқ қилувчи уч-тўрт хил версиялари пайдо бўлди. Таъкидлаш жоизки, Европа китобхонлари XVII асрнинг охирларига келиб Румий шахсини таний бошладилар. Европаликларнинг Шарққа, хусусан, Туркияга қилган сафарлари орқали улар “чарх уриб айланувчи дарвешлар”нинг маросимларида томошабин сифатида иштирок этдилар ва бу самоъ йиғинлари Европаликларда катта қизиқиш уйғотди. Румий асарларининг француз тилига илк таржималари Франциянинг Истанбулдаги элчиси Ж.де Валленбург томонидан амалга оширилган. Жозеф фон Ҳаммер Бургстал эса “Маснавийи маънавий”дан парчаларни француз тилига таржима қилади. Эдмунд Хелминский Кунёда ўтказиладиган самоъ рақсларида бир неча бор иштирок этади ва бу маросим унда катта таассурот қолдиргани сабабли “Ҳаётда ҳозир бўлиш” номли асар ёзади. Филипп Кэй Дик Шарқ маданиятига ва Ислом дини таълимотига ниҳоятда қизиқади, натижада у Румийга тегишли рубоӣ ҳамда қитъалардан намуналар таржима қилади. Жон Ҳик динлар тарихини ўрганиш бўйича мутахассис бўлиб, у “Дин тафсири” номли асар яратган ва асарининг биринчи бобини Мавлоно Румийга бағишлаган. “Тасаввуф оламининг нағма пардоз куши” асари муаллифи Рой Каруул Деамот ҳам динлар тарихи бўйича

мутахассис ҳисобланади, у Жалолиддин Румий асарларига ва бу асарлардаги Куръони Карим оятлари-ю, ҳадиси шарифларнинг ўринли қўлланишини юксак даражадаги маҳорат дея эътироф этади. Карл Густав Юнг ҳам ўзининг асарларида ва фалсафий мулоҳазаларида Румий ижодига кўп ўринларда мурожаат этган. Файласуф Эрих Фром Румийдаги Ишқ ва ошиқлик ҳақидаги ғояларни алоҳида тадқиқ этган. У ўз асарларида Румийнинг “Ишқ –яратилишнинг гавҳари” ғоясини таҳлил қилган ва фаол тушунча сифатида кўп қўллаган. Америкада Румий ижодини ўрганиш ва истифода этиш ишларини дастлаб Р.Никольсон ҳамда А.Арберрилар бошлаб беришган. Уларнинг илмӣ-адабий таржималари натижасида мутасаввифнинг сўфиёна мистик қарашларига европаликларнинг қизиқиши тобора орта бошлаган. Улар таржима жараёнида асосий эътиборни Румий шеърӣятига эмас, балки унинг ҳаёт ва инсон ҳақидаги антропологик ҳамда гносеологик қарашларига кўпроқ урғу беришган. Шунингдек, таржимадаги сўзлар ва матнлар айнанлигига эмас, балки, маъно-моҳиятга эътибор қаратишган. Бунинг натижасида эса бу таржималарда метафора ҳодисаси кучайиб кетган. Шундан сўнг Р.Блий ва К.Баркслар ҳам Румий асарлари таржималарига жиддий киришган ва улар аслиятдаги оригиналликни сақлаш мақсадида форс шарқшунос олимлари билан ижодий ҳамкорлик қилишган. Шу тариқа “таржимонлик маҳорати”га қараб мутасаввиф асарларининг бир неча нусхалари пайдо бўла бошлаган. Аммо шундай бўлса-да, бу ҳолат Жалолиддин Румийнинг Америкадаги нуфузига таъсир ўтказолмади. Румийнинг асарларини инглиз тилига таржима қилган илк таржимон Жеймс Редхоуз ҳисобланади. Ундан кейин ҳам бир нечта олимлар Жалолиддин Румийнинг асарларини инглиз тилига таржима қилдилар, аммо булар орасида энг муваффақиятли таржималар Р.Николсон ва К.Барксларга тегишлидир. Р.Николсон “Маснавийи маънавий” асарини тўлиқ инглиз тилига таржима қилди ва танқидий матнини ҳам яратди. Бу таржима бугунги кунга

қадар “Маснавийи маънавий” таржимасига оид энг салмоқли ва бошқа таржималарга нисбатан аслиятга мос деб тан олинган. Ўзбекистон Халқ шоири Жамол Камол ҳам “Маснавийи маънавий” асарини айнан Р.Николсон таржимаси нусхасидан ўзбек тилига таржима қилган. Коулман Баркс америкаликлар орасида аллома шуҳратини оширишда катта ҳисса қўшган Румий асарларининг асосий таржимонидир. К.Баркс буюк мутасаввифнинг

қатор асарларини таржима қилди ва бундан илҳомланиб ўзининг “Румийнинг танланган асарлари” номли китобини нашр эттирди. Унинг бу китоби “маънавий озуқа”га ташна америкаликлар орасида жуда тез орада машҳур бўлиб кетди. Мутасаввифнинг исломий анъаналарга асосланган ғоялари америкаликларда кучли қизиқиш уйғотди. К.Баркс ўз мақолаларидан бирида Румий асарларини таржима қилиш жараёни ҳеч қутилмаганда пайдо бўлганлигини таъкидлаб ўтар экан, шундай дейди: “...шундан сўнг мен Жалолиддин Румий асарларини таржима қилиш жараёнида замонавий инглиз тилида энг кўп қўлланадиган сўзлар ва атамалардан эркин фойдаландим, чунки бу бизда кучли анъанадир. Шу билан бирга мен ўзимни анчадан бери ўйлантириб келаётган “Мен қаердан пайдо бўлдим? Мен кимман?” каби интиҳосиз саволларимга жавоб топдим¹”. К.Баркс етти йил давомида Румий

асарлари таржимаси устида ишлади. “Мен таржима жараёнига тобора шўнғиганим сари бу асарларда қандайдир бир илоҳий куй ва оҳанг борлигини англай бошладим. Бу ерда сеҳрли оҳанг бор! Мен уни ҳеч кимга беролмасдим. Мен оҳангларга қулоқ тутар, гўё ичкаридан биркимса қўшиқ қуйлаётгандек эди. Уни қўйворгим ва ундан воз кечгим келмасди²”. К.Баркснинг таржимонлик маҳорати ва Жалолиддин Румий ижоди бўйича олиб борган тадқиқотлари кенг жамоатчилик томонидан юксак эътироф этилди. Бу ҳусусда Жанн Кинней шундай дейди: “Коулман Баркснинг истеъдоди билан яшаб, бизнинг замонамизда машҳур бўлган танланган тўпламнинг чиройи, моҳияти ва мазмуни барчамиз учун абадий маънавий

ҳадядир”. Жон Корнфилд таъбирига кўра: “Румий – дунёдаги энг етук маънавий устоздир. Унинг асарлари қиймати Баркс томонидан ўринли қўлланган сўзларда яққол акс этади”. Гегелнинг машҳур 4-жилдлик “Эстетика” асарининг кўп ўринларида Румийнинг ижоди ҳақида сўз юритилади. Мутафаккирнинг фалсафий қарашларидаги ахлоққа оид фикрларидан бу асарда фаол фойдаланилган. Шунингдек, Жалолиддин Румий таълимотидаги асосий ғоялардан ҳисобланмиш “Мутлақ рух борлиқнинг асосидир” деган онтологик қарашлари Гегель томонидан илмий таҳлил этилган ҳолда, ўзи ҳам бу фикрнинг қўллаб-қувватлашини қайд этган. Румий ижоди юксак бадиияти билангина эмас, балки, мантиқ кучи, фалсафий

фикрларга бойлиги билан ҳам катта таъсир кучига эга. Унинг табиат ва жамият ҳодисаларининг доимий ўсиш, ўзгаришда экани, эскининг йўқолиб, янгининг пайдо бўлиши – “дунёнинг зиддиятлар бирлигидаги зиддиятлар жанги”дан иборатлиги тўғрисидаги қарашлари немис файласуфи Гегелнинг эътирофича, унинг диалектик методни яратишига ёрдам берган¹.

Румийнинг асарлари ўқувчилар онги ва тасаввурида турли диалектик қарама-қарши фикрлар мунозараси ва мураккаб туйғуларни ҳосил қилади. Профессор Р.Николсон фикрича, оддий шеъриятни ва бадииятни севувчилар Румийни англамоқлари учун ўқувчида ҳеч бўлмаганда у ёққан гулханнинг бир чўғи бўлиши лозим.

Фойдаланилган адабиётлар:

- 1.Комилов Н. Тафаккур карвонлари.- Т.:Шарқ, 2008 .- Б.182.
- 2.Тюлемисов М. Сокровища воспоминания.-М.:ИФДИASLTD, 1998.-стр.4.
- 3.КарлЭрнст. Суфизм. - М.:ФАИР-ПРЕСС, 2002.-стр.221-222.
- 4.Айзенштейн И.А. Тюркологический сборник. - М.:Наука, 1978.-стр.12.